

צעירים יהודים ולא יהודים מהמערב בקיבוץ

מחקר בפנומנולוגיה של הזרות וההיכרות

תקציר

נושא המאמר הוא המיפגש הבינ־תרבותי בין תלמידי אולפן יהודיים ומתנדבים לא־יהודים מחוץ לארץ לבין חברי קיבוץ מארחים. מיפגש זה מאופיין על ידי אִי־הלימה בסיסית בין הצדדים, שתוצאותיה היעדר הדדיות במניעי האורחים והמארחים באשר למטרת הנסיון, ובאשר לתוכנו הקוגניטיבי והנורמאטיבי. אצל רוב הנחקרים היהודים בלטה המשיכה הנורמאטיבית אל הקיבוץ כאל מקום של הגשמה יהודית וסוציאליסטית, וכאל חברה אלטרנאטיבית. גורם משיכה אחרון זה בלט גם אצל חלק מהנחקרים הלא־יהודים. אצל שני סוגי האורחים המשיכה הנ"ל הייתה קשורה במידה מסוימת של ניכור מחברת המוצא. רוב המארחים, לעומת זאת, ראו באורחיהם תושבים שוליים וזמניים של הקיבוץ, שמטרתם בראש ובראשונה אינסטרומנטאלית – כילוית.

במונחים כלליים יותר: סיכום הנסיון לכל אורח נתון הוא תוצאה של חליפין מעורבים, שתוכנם הספציפי תלוי ברקעו של האורח אתו הוא מגיע למיפגש הבינ־תרבותי, בצפייותו ממנו ובמשמעות שהוא מייחס לו, במידה שבה הוא סגור ב"בועה הסביבתית" שלו מבחינה חברתית וסימבולית, כמו כן במידה שבה "בועה" זו היא ממוסדת.

המאמר אמור לתרום תרומה כלשהי לסוציולוגיה של המיפגש הבינ־תרבותי ולסוציולוגיה של הזרות, שיסודותיה הונחו על ידי וובר, זימל, שוץ, ברגר ולוקמן, גופמן, בלאו וכהן.

1. מבוא

הציר התיאורטי של מאמר זה הוא המימד הפנומנולוגי של זרות ושל היכרות. דרך המימד הזה אנו בוחנים תופעה אוניברסאלית, זו החורגת מעבר לגבולותיהן של תרבויות, של מינהגים ונורמות חברתיות. מימד זה מתאים להשוואה בין תרבויות שונות ולמחקר תופעות שנושאן הוא המיפגש בין זר לבין מארח, השייכים לתרבויות שונות. תופעת הזרות הוא אוניברסאלית, שכן כל אדם במהלך חייו, בהתבגרותו, בעבודתו, בנסיעותיו, ובמיוחד אם הוא מחליף את מגוריו או אם הוא מהגר – מרגיש מצד אחד משיכה אל הזר, הלא־ידוע, ומצד שני חש רתיעה, חשש ופחד מפניו.

על פי שיקולים תיאורטיים ומימצאי מחקרים אפשר להניח שבעקבות השהות והמגע החברתי תשתנה הזרות לקירבה של היכרות (Familiarity). בזרות יש לפחות שלושה מרכיבים: הקוגניטיבי, הנורמאטיבי והחברתי. עניינו של המרכיב הקוגניטיבי בצורך של הזר להבין את החברה החדשה: לא רק את שפתה, אלא גם את אורחות חייה ואת סוגי ההתנהגות בה. עליו ללמוד איך

להתמצא בחברה זרה לו לחלוטין. בקיבוץ, למשל, מרכיב זה כרוך בשאלות טכניות רבות: מזון וביגוד, לינה, ודפוסי התנהגות ועוד. המרכיב הנורמטיבי מתבטא בצורך להפנים את הנורמות של החברה החדשה, להסכים איתן ולאמץ אותן; המרכיב השלישי, החברתי – בצורך להתקבל כחבר בתוך הקבוצה אליו הצטרף הזר.

יש חשיבות תיאורטית להפרדה אנאליטית בין הממדים, אך במציאות הם כמובן קשורים זה בזה. ההפרדה האנאליטית חשובה משום שבני-אדם שונים יגיבו בצורה שונה בכואם למקום זר להם. אם המדובר בקיבוץ, למשל, פלוני יכול להבין את החברה הזאת אך לא להסכים לה; הוא יכול לומר שהקיבוץ "אינו בשבילי". חברו יכול להאמין בערכי הקיבוץ אך לא יבין את המתרחש בו. ואילו השלישי יכול להסכים לכל, להאמין בערכים אך הוא לא יתקבל בחברה כידיד וכחבר. המציאות יכולה להביא לנו הרבה קומבינאציות של ההתנסויות השונות – ולכן חובה להפריד ביניהן אנאליטית.

הקליטה לתוך חברה היא תהליך שבני אדם מושפעים ממנו בצורה שונה. והשאלה היסודית שאנו שואלים איך גורם מסויים (זהה) משפיע בצורה שונה על סוגים שונים של אנשים.

אחד המאפיינים המרכזיים של החיים המודרניים (לפי Berger et al. 1973) הוא תהליך הפלוראליזאציה של החיים החברתיים: האדם בן זמננו נע דרך קבע, יום יום, בין עולמות שונים המהווים את חייו בעבודה, בבית, בבילוי תרבותי, בשכונת מגוריו וכו'. בתקופות קודמות הייתה זאת הדת שסיפקה תוכן אינטגרטיבי לאדם. בימינו כאשר תוכן מאחד זה נעלם, ובאין תוכן אינטגרטיבי אלטרנאטיבי, חי לו האדם בתחושה של "חוסר בית" ("Homelessness"). התייר המודרני מחפש בית חדש בעולם והטיול הופך לביטוי של מעין עליה לרגל, של חיפוש ערכים חדשים וחוויה שתעניק איכות לחייו. (ראה, MacCannell, 1973; Cohen, 1979).

אריק כהן (Cohen, 1979) פיתח מודל טיפולוגי של תיירים המבוסס על התפיסה התיאורטית של זרות והיכרות ומודל זה הינחה את מחקרנו. לפי כהן, ישנם ארבעה סוגי תיירים. ההבדל ביניהם נקבע על פי המידה שבה התייר המבקר מחפש מרכז רוחני חדש שיחליף את זה של ארץ מוצאו.

הטיפוס הראשון הוא "התייר הטהור" שאינו מחפש שום מרכז חדש והמוטיבאציה העיקרית שלו היא התענוג שבבילוי ובהכרת סביבה חדשה. המילה האנגלית Vacation (חופשה) מבטאה טוב את מטרתו של טיפוס זה. בצאתו מביתו ומחברתו, הוא עושה זאת על מנת להתאוורר, אך בסוף הוא ישוב אליהם. אף ייתכן, שיציאתו מהבית וההיכרות עם החברה הזרה יחזקו את זיקתו לארץ מוצאו.

הטיפוס השני, נכנה אותו "החוויתי", מחפש משמעות לחייו עקב אובדן זיקתו למרכז הרוחני המקורי. טיפוס זה מקווה למלא את הרגשת החיסרון על ידי השתתפות בחייהם המשמעותיים של אחרים, אף אם הוא ירגיש זר בתוכם ויישאר כזר ביניהם. חיפוש המשמעות בחיי אחרים הוא המאפיין טיפוס זה.

הטיפוס השלישי הוא "הנסייני", האיש שההתנסות בחיים חדשים מאפיינת אותו. בסביבה החדשה הוא מחפש אלטרנאטיבה למרכזו הרוחני הקודם שנטש. טיפוס זה אמנם ישתתף בחיים האלטרנאטיביים של החברה החדשה, אך מסיבות שונות איננו מוכן או שאינו בשל עדיין לקבל על עצמו מחויבות סופית בתוכה. יש להניח, שהחלטתו תהיה קשורה בטיב ההתנסות או בנסיגות חוזרים.

הטיפוס האחרון, הרביעי, הוא המכונה "הקיומי". אצל טיפוס זה נחלשה מכבר הזיקה למרכז הרוחני הישן והוא גמר אומר לחפש לו מרכז חדש. טיפוס זה מרגיש ויודע שחיים משמעותיים עבורו אפשריים רק במרכז חדש.

מושג-מפתח נוסף במודל של כהן (Cohen, 1979) הוא "הבועה הסביבתית" ("environmental bubble"). האורח (חזר) חי בתוך בועה סימבולית סגורה לכאורה אך גם שקופה: אתה יכול להיות בתוכה ולהסתכל החוצה, ואחרים יכולים להסתכל עליך מבחוץ. שני הצדדים מרגישים שהם מוגנים זה מזה באמצעות הבועה. נקלטים בארץ חדשה יוצרים סביבה בועה סביבתית, ולה תפקיד חשוב גם עבורם וגם עבור החברה החדשה אליה נקלעו.

מהו תפקידה של הבועה הסביבתית? קודם כל היא שומרת בתקופה הראשונה – במידה מסוימת לפחות, על כמה יסודות מוכרים. לחדשים, בינם לבין עצמם, יש נקודת מוצא משותפת ומוכרת: וכך הם יכולים לעזור זה לזה, להבין במשותף את החברה החדשה ולהסתגל לה. הבועה גם שומרת על הזרים מפני החברה הסובבת אותם; היא מחזיקה אותם באיזון שהיא מסגרת. ואם החברה החדשה המארחת רואה אותם כאיום בפוטנציה, או לפחות הם נמצאים באיזון שהיא מסגרת שהם יודעים איך להתמודד עם הבעיה. לשני הצדדים אינטרס בקיום הבועה: היא ממתנת את הים הזרות ועוזרת להתאקלם בחברה החדשה. היא גם ממתנת את ההשפעה שלהם על החברה שסובבת אותם. מצד שני יש כאן מילכוד מסוים: הבועה גם ממתנת ומעכבת את השפעת החברה הסובבת על אלה שמקרב באו. כל השפעה כאן מתווכת ע"י קיום הבועה הסביבתית. אם יש עניין בהשפעה הדדית, צריך למצוא דרכים שיאפשרו שהבועה תהיה חדירה ככל האפשר.

את המודל של כהן (Cohen, 1979) אנו מתכוונים ליישם להבנת התופעה של קבוצת צעירים מארצות חוץ שבאים לקיבוץ כאולפניסטים או כמתנדבים. המודל התיאורטי, כפי שהובא לעיל, עשוי לאבחן בין צעירים בהתאם לסוגי המוטיבציה שלהם, כפי שאלה באים לביטוי בטיפוסים השונים. השאלה הקובעת לגבי כולם תהיה, באיזו מידה תאפשר הסביבה הקולטת לקבל את המוטיבציה שלהם ובאיזו מידה תתגשמה הציפיות לגבי החברה המארחת. המודל התיאורטי שהוצג לעיל, מתאר באופן כללי את משבר "חוסר המולדת" של הצעיר המודרני בעולם משתנה. ליהודי ממוצא מערבי משבר זה הינו כפול, כי עצם שייכותו היהודית גורמת לפלורליזאציה של מרכזו הרוחני, הן בחייו היומיומיים בגולה, והן בזיקתו אל ערכי היהדות והצינונות. הדילמה הזאת, של כפילות המרכז החווייתי, מאפיינת את הצעיר היהודי הבא לישראל ומדריכה את ציפיותיו והתנהגותו, ובוודאי משפיעה על תוצאות השהות.

ובאשר להשתקפות בעיית "הבועה הסביבתית" באירוח מתנדבים ואולפניסטים בקיבוץ. אחת הבעיות הקשות מתעוררת מעצם השהות הקבועה של גופים זרים בתוך הקיבוץ. באיזו מידה יכולה חברה – החותרת לקביעות – לעמוד מול התופעה של זמניות? חברי הקיבוץ חיים אמנם במסגרת וולונטארית אך קיבוצם הוא ביתם, בו הם מאורגנים במסגרת נורמטיבית – כחברה קונסנזואלית. חברים חיים ונשארים בקיבוץ משום שיש הסכמה ביניהם לגבי ערכי הקיבוץ. חברי האולפן והמתנדבים אינם שותפים באותה מערכת של קונסנזוס המאחדת והמלכדת את החברה בקיבוץ. מהיותם זמניים בקיבוץ הם יכולים לשהות בו גם מבלי להיות שותפים לאותם הערכים המלכדים. ויש גבול ליכולת הקיבוץ להתמודד עם חוסר קונסנזוס מצד אחד, ועם זמניות מצד שני. כך מתפתחת גם בקיבוץ הבועה הסביבתית סביב האורחים הזרים. זו אמורה לשחרר הן את הקיבוץ והן את המתנדבים מן הדילמות שנוצרות בגלל הפער הנורמטיבי ומחסרון הקונסנזוס. וזאת לפחות בשלב הראשון.

כיצד ובאיזה תנאים נעשית הבועה חדירה יותר? זוהי שאלה מרכזית כאן. השערתנו המרכזית היא, שככל שהבועה הסביבתית נעשית חדירה יותר, ואיכות הקשרים בין האורחים והמארחים משתפרת, כן מתחזקת השפעת

הקיבוץ על אורחיו. אנו משערים גם, שכלל שהמעבר מזרות להיכרות תהיה בשלושה הממדים – הקוגניטיבי, הנורמטיבי, והחברתי, כן השפעת החברה הקולטת תהיה חזקה וחיובית יותר.

2. שיטת המחקר

2.1 כלי המחקר

במחקר שעליו מתבסס מאמר זה, נאספו הנתונים באמצעות שאלונים (עם שאלות סגורות) שהוגשו בשלוש נקודות זמן. הראשון עם הגיעם של הנחקרים לקיבוץ; השני כעבור שלושה חודשים; ובפעם השלישית (על מידגם מצומצם יותר בארה"ב) לא פחות משנה אחרי שובם לארץ המוצא. מגמת השיטה הייתה לעמוד על התמורות הרב-ממדיות שחלות במידת הזרות או הקירבה של הנשאלים במשך החוויה, הן בזמן שהותם בקיבוץ, והן במבט לאחור. מטרה שניה, עיקרית, הייתה לעמוד על ההשפעות ההדדיות בין אורחים ומארחים. על כן לקחנו בכל קיבוץ מידגם אקראי מאוכלוסיית המארחים והגשנו להם שאלות (עם שאלות סגורות) בתום שלושה חודשים לשהות אורחיהם (תלמידי אולפן ומתנדבים) בקיבוץ.

2.2 האוכלוסיה האורחת

אוכלוסיית המחקר האורחת הייתה מורכבת משני-סוגים: (א) תלמידי אולפן; (ב) מתנדבים. לשני סוגים אלה ישנו דבר אחד משותף: הם אורחים זמניים בקיבוץ הבאים מעבר לים. במחקר זה עסקנו בדוברי אנגלית בלבד, כדי שלא יפריעו לנו גורמים כגון השפה והרקע התרבותי.

א. אוכלוסיית האולפנים בתנועה הקיבוצית:

בתקופה שבה התנהלה עבודת המחקר שעליה מבוסס מאמר זה (79–1978), נמנו בכל התנועות הקיבוציות יחד, כששים אולפנים. בדרך כלל יש בכל אולפן שני מחזורים לשנה, כל אחד נמשך חמישה עד חמישה וחצי חודשים. מספר התלמידים, העובדים חצי יום ולומדים עברית ונושאים קרובים בחצי היום השני, הוא שונה ממקום למקום. המספר מושפע גם מגודלו של הקיבוץ המארח, יכולת הקליטה שלו וגם מהדרישה לידיים עובדות המשתנה לפי העונות. ברוב הקיבוצים קיימות שתי כיתות, באחדים קיימת כיתה שלישית למתקדמים. בתקופה הנדונה מנה כל מחזור כ-2500 תלמידים, מחציתם דוברי אנגלית, וכ-90% יהודים.

ב. אוכלוסיית המתנדבים:

בשעת המחקר עברו בכל הקיבוצים כ-30,000 מתנדבים לשנה, וזמן שהותם הממוצע הגיע לשמונה שבועות. לפחות 70% מהם היו לא יהודים. המתנדבים עובדים שש שעות ביום, ופרט לזה אינם חייבים לקיבוץ דבר.

2.3 האוכלוסיה המארחת (אנשי הקיבוץ המארחים)

הקיבוץ הישראלי מהווה גוף מורכב מכמה דורות. אולפנים נמצאים לרוב בקיבוצים גדולים יותר שחבריהם משתייכים לשלושה דורות. כוונת המחקר הייתה לעמוד על ההשפעות ההדדיות בין אורחים ומארחים ולא רק בין שני סוגי אורחים, לכן היוו חברי הקיבוץ את אוכלוסיית המחקר המארחת.

2.4 המידגם

בשבעת הקיבוצים שנבחרו לצורך המחקר מכל התנועות הקיבוציות היו 266

כאן כדאי לעמוד על ההבדלים במניעים בין תלמידי אולפן לבין המתנדבים במועד הגיעם למקום, ועל השינויים שחלו בהם במועד השני. בשלב זה ברצוני להעיר כמה הערות בדבר המניעים והדימויים ששררו אצל האולפניסטים והמתנדבים לפני החוויה עצמה.

אצל 53% מתלמידי האולפן היהודים היה הרצון להגשמה יהודית מניע חשוב לבואם לקיבוץ. מצד שני 69% מהם החשיבו את החוויה הסוציאליסטית. וזאת לעומת 78.8% של המתנדבים הלא-יהודיים. להם גם מניעים נוספים. 55.9% מתלמידי האולפן היהודים ביקשו לשקול את האפשרות לחיות בקיבוץ באופן קבוע, ביום מהימים. 46.9% מהמתנדבים הלא-יהודים החשיבו את הטעם "ללכת עם השמש" לעומת 13.8% בלבד של האולפניסטים היהודים. זה מזכיר לנו את הטיפולוגיה של כהן (Cohen, 1979) שהבחין בין סוגים שונים של אורחים לפי החוויה שאליה שואפים.

מהו הקשר בין המניעים הנ"ל לבין הרקע של הנשאלים? בניתוח של המניעים חשוב להבחין בין תפיסת הקיבוץ כמרכז נבחר בעולם יהודי דו-מרכזי, לבין הקיבוץ כבית אלטרנאטיבי. ניתן לשאול אם כן מהו ההבדל בין העולם הסימבולי של הקיבוץ כבית אלטרנאטיבי לבין הקיבוץ כמרכז נבחר? באשר למשמעות הקיבוץ כמרכז נבחר: לקיבוץ ישנם לפחות שני ממדים (שיכולים להיות גם חופפים) כמרכז נבחר: האחד, הגשמה יהודית; והשני, חוויה סוציאליסטית. לקיבוץ כמקום להגשמה יהודית יש קשר חיובי עם הזהות היהודית והציונית וגם קשר חיובי עם גורל ארץ המולדת. במלים אחרות: אפשר לראות בקיבוץ מרכז להגשמה יהודית שממנו חוזרים לחברה ב'בית'. אבל בו בזמן משרה הקיבוץ גם טעם של סוציאליזם. זה יכול להיות קשור בקשר הדוק עם הזהות היהודית והציונית ועוד יותר עם גישה כללית חיובית לחיפוש אחרי סגנון חיים אחר, ועם ההכרה שהקיבוץ אמנם מהווה אלטרנאטיבה כזו. מימד שני זה נכון לגבי יהודים ולא-יהודים כאחד. כאן נשאלת השאלה: באיזו מידה היה הביקור הזמני של תלמידי אולפן ומתנדבים בקיבוץ כרוך בחיפוש חוויה 'אותנטית' משמעותית, מעבר למה שמחפש תייר רגיל. ננסה לענות על שאלה זו באמצעות לוחות 2 ו-3.

לוח 2:

אחוז המשיבים "חשוב או 'חשוב מאוד'" לסיבות בואם לקיבוץ של תלמידי אולפן יהודיים, בעיני עצמם. ובעיני חברי הקיבוץ

בעיני חברי הקיבוץ		בעיני תלמידי אולפן יהודיים		
דירוג	%	דירוג	%	
1	7.0	1	93.7	הזדמנות ללמוד עברית
3	35.9	2	73.0	לתרום לישראל
4	28.0	3	71.3	להתנסות בחיי קיבוץ
5	18.8	4	55.9	לבחון חיי קבע בקיבוץ
2	44.0	5	45.3	אפשרות של שהות זולה בארץ

N = 327

N = 95

לוח 3:

אחוז המשיבים "חשוב" או "חשוב מאד" לסיבות בואם לקיבוץ של מתנדבים לא־יהודיים, בעיני עצמם, ובעיני חברי קיבוץ

בעיני חברי הקיבוץ		בעיני תלמידי אולפן יהודיים		
דירוג	%	דירוג	%	
4	9.2	3	18.8	הזדמנות ללמוד עברית
4	9.2	3	18.8	לתרום לישראל
2	32.6	1	78.1	להתנסות בחיי קיבוץ
5	8.1	4	9.7	לבחון חיי קבע בקיבוץ
1	83.7	2	50.0	אפשרות של שהות זולה בארץ
N = 327		N = 33		

מתברר שרק חברי קיבוץ מעטים היו מודעים למניעים האמיתיים של תלמידי אולפן והמתנדבים כגון: הרצון להתנסות בחיי קבוצה. הרוב של חברי הקיבוץ שנשאלו סבור, שהסיבה העיקרית לבוא המתנדבים לקיבוץ היא מעשית-פראגמטית; הרצון לנצל אפשרות של שהות זולה בישראל. פער זה גם משתקף בדימויים ההדדיים שלא מוצגים כאן. אי־קיום הציפיות השונות והפער בערכים מהווים את הבסיס למצב שבו נתונים תלמידי האולפן והמתנדבים.

עד כאן תיארנו את הפער בין התפיסות של האורחים והמארחים לגבי מניעיהם של הראשונים. האם יש פער ביניהם גם לגבי מניעיהם של האחרונים? ובכן, מהם מניעי הקיבוץ לאחזקת האולפן והמתנדבים? 75.9% מתלמידי האולפן חושבים לאחר 3 חודשי שהות, שהמטרה החשובה ביותר של הקיבוצניקים היא עזרה בכוח אדם; בעניין זה הם תמימי דעים עם 66.2% מחברי הקיבוץ שנשאלו על כך. דהיינו, ישנה הסכמה בין הצדדים בקשר למניעיהם התועלתיים של הקיבוצניקים. ומה לגבי מניעיהם הערכיים, כלומר האם מבחינת הקיבוץ מתקיים האולפן כדי לקלוט אנשים חדשים? 29.9% מהתלמידים ציינו שזאת סיבה חשובה מבחינת הקיבוץ; 44.9% מחברי הקיבוץ מאשרים שאכן זו סיבה חשובה. 73.8% מחברי הקיבוץ מחשיבים את התפקיד החינוכי-ציוני של האולפן. לעומתם רק 18.8% מהתלמידים חושבים שזאת סיבה חשובה לקיבוץ. מספרים אלה מורים על פער בתפיסת שני הצדדים על עצם מטרת השהות. חשיבות עזרה בכוח אדם בקיבוץ – הגם כשלעצמו מעשה ציוני – לא מוסבר מספיק למתנדבים. אולי מתוך כך שלחברי הקיבוץ הקשר בין המעשה היום יומי לבין ההגשמה הציונית נראה כמוכח מאליו. מכאן נימת האכזבה בקרב האולפניסטים לגבי תחום זה. בעיה מבנית נוספת שמשפיעה על חווית האורחים קיימת בתחום העבודה. עובדה היא, שחברי האולפן עובדים בעיקר בשירותים – אף על פי שהם מעדיפים לעבוד בחקלאות והבנות מעדיפות לעבוד בחינוך. מה שאנחנו רואים בפועל הוא, שעבודה שהיא זמנית לחברים נעשית קבועה לגבי המתנדבים והאולפניסטים. ישנה בעיה של פרספקטיבה: בניגוד לחברים, הצעירים שבאים כאורחים לקיבוץ לתקופה קצרה למדי אינם רואים את העבודה בשירותים כשלב זמני, שלאחר מכן עוברים למשהו אחר. שהרי אותם החברים שגם עושים עבודה זאת יודעים, שבשבילים זאת תורנות שתקופתה מוגבלת ושכסיומה הם שבים לענף שבו הם מגשימים את עצמם.

לשם כך נערכו שני סקרים.

הסקר הראשון נערך במהלך שנת 1997, והסקר השני נערך בשנת 2000. מטרת הסקר הראשון הייתה לזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות הנהלה, ולזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות המנהלים.

הסקר השני נערך במהלך שנת 2000, והסקר השלישי נערך בשנת 2003. מטרת הסקר השני הייתה לזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות הנהלה, ולזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות המנהלים.

הסקר הראשון נערך במהלך שנת 1997, והסקר השני נערך בשנת 2000.

הסקר השני נערך במהלך שנת 2000, והסקר השלישי נערך בשנת 2003. מטרת הסקר השני הייתה לזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות הנהלה, ולזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות המנהלים.

מגמה	1997	2000	2003
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	100%	145	
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	6%	9	81%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	17%	25	88%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	40%	59	81%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	36%	52	59%

מגמה	1997	2000	2003
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	100%	145	
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	6%	9	81%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	17%	25	88%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	40%	59	81%
הנהלה צריכה להקדיש יותר זמן לטיפול בבעיות של המנהלים	36%	52	59%

השפעת המגמות העיקריות על התנהגות הנהלה

הסקר הראשון נערך במהלך שנת 1997, והסקר השני נערך בשנת 2000. מטרת הסקר הראשון הייתה לזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות הנהלה, ולזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות המנהלים.

תוצאות:

הסקר הראשון נערך במהלך שנת 1997, והסקר השני נערך בשנת 2000. מטרת הסקר הראשון הייתה לזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות הנהלה, ולזהות את המגמות העיקריות שיש להן השפעה על התנהגות המנהלים.

גם במחקר שלנו הייתה חשיבות רבה למימד הזמן באשר לתפיסת זרות-היכרות. שאלנו את עצמנו מהי משמעותה של אותה חווייה לגבי האורח אחרי שובו הביתה אל העולם המוכר לו, במרחק מסוים במקום ובזמן – כעבור שנה. כלום ישנו הבדל בין מניעי ה'על מנת' וה'מפני' בעקבות החווייה? ואם מצאנו הבדלים בשלב השהות, כלום נשארים הם בעינם כעבור זמן? כלום מיחסים לחווייה כעבור זמן משמעות חדשה, שלא ציפו לה מראש? ננסה לענות על כך באמצעות לוח 5.

אך תחילה כמה הערות בעניין השיטה:

1. לא נציג כאן בנפרד את התמורות שחלו מזמן א' לזמן ב' אצל כל הנחקרים, אלא נטפל בתמורות אלה בניחות הכולל בשלושת נקודות הזמן.
2. אנו מסתמכים על תשובותיהם של 52 נחקרים מארה"ב. (נשלחו 95 שאלונים, כך ש-5% ההיענות הגיע ל-54.7, שהוא אחוז היענות סביר בשאלוני דואר).
3. בהשוואת המשיבים למידגם המקורי לא נתגלו הבדלים דמוגרפיים או הבדלים קריטיים אחרים בעלי משמעות סטטיסטית. עם זאת מספר המשיבים הקטן מחייב זהירות בהסקת המסקנות. ואלה חלות רק על תלמידי האולפן היהודיים.
4. עיקר תשומת הלב תוקדש להשוואה בין התקופה השניה לשלישית, (זמן 2, זמן 3) אבל נציג גם את ההשוואה בין התקופה הראשונה לשניה (זמן 1, זמן 2).

לוח 5:

מבחן T על ציונים מתואמים של "לפני" ו"אחרי" – ממדים של משמעות החווייה

משמעות המפגש: (1 מצופה; 2 במציאות; 3 כדיעבד (או במבט לאחור))

מובהקות	D.F.	T	N	S.D.	$\bar{X}$	
						א. להשתתף בנסיון (חוויה) הסוציאליסטי הקיבוצי (1 = מידה רבה מאוד)
...	51	-5.21	52	1.1	2.15	1. זמן 1
				1.0	2.83	2. זמן 2
.	45	2.40	46	1.0	2.83	2. זמן 2
				1.0	2.43	3. זמן 3
N.S.	45	-1.70	46	1.1	2.09	1. זמן 1
				1.1	2.43	3. זמן 3
						ב. הגשמה יהודית (1 = מידה רבה מאוד)
...	44	-4.08	45	1.2	2.4	זמן 1
				1.1	3.2	זמן 2
.	38	3.32	39	1.1	3.2	זמן 2
				1.0	2.51	זמן 3
N.S.	38	-1.04	93	1.1	2.82	זמן 1
				1.0	2.51	זמן 3

(המשך הלוח בעמוד 107)

מובהקות	D.F.	T	N	S.D.	$\bar{X}$	
ג. ערכים ועמדות						
האם הנחקר מגדיר את עצמו כציוני? כן/לא (1 = כן)						
N.S.	41	-1.07	42	1.3	1.79	1. זמן 1
			(רק יהודים)	1.8	2.05	2. זמן 2
***	41	3.49	42	1.8	2.04	2. זמן 2
				0.4	1.14	3. זמן 3
**	40	3.04	41	1.3	1.8	1. זמן 1
				0.4	1.17	3. זמן 3
ד. עמדות יהודיות - אינדקס (1 = גבוהה)						
N.S.	44	-0.23	45	1.0	2.36	1. זמן 1
			(רק יהודים)	1.0	2.38	2. זמן 2
*	44	2.29	45	1.0	2.38	2. זמן 2
				1.0	2.11	3. זמן 3
*	44	2.12	45	1.0	2.36	1. זמן 1
				1.0	2.11	3. זמן 3

*** $P < .001$, ** $P < .01$, * $P < .05$, one tailed).

בלוח מס' 5 מובא ניתוח לפי שיטת מבחן T של מדידות בזוגות, תוך השוואה בין-זמנית של התקופה הראשונה עם השניה והשניה עם השלישית (באמריקה) והתקופה הראשונה עם השלישית.

בקטע הראשון והשני של הלוח הננו מוצאים שני ממדים של המיפגש: תוויה סוציאליסטית והגשמה יהודית. יש אמנם ירידה בולטת מהתקופה הראשונה לשניה אבל חל שיפור מהתקופה השניה לשלישית. בדיעבד נראה שהחוויה תרמה למידה רבה יותר של הגשמה יהודית וסוציאליסטית מזו שהורגשה במקום. לא נמצא הבדל מובהק בין התקופה הראשונה לשלישית, אם כי המספרים על התקופה השלישית נמוכים במקצת מאלה של התקופה הראשונה.

אולם כאשר נבדק הצד הנורמאטיבי של המיפגש, חיכתה לנו הפתעה: כפי שנראה בחלק ג ו-ד של לוח 5 לא חל שינוי נורמאטיבי בעמדתם היסודית של הנשאלים לגבי היהדות והציונות בין התקופה הראשונה לשניה. לעומת זאת חל שיפור ניכר (בעל מובהקות סטטיסטית) בתשובות הנשאלים בכל הנוגע להגדרה העצמית שלהם כציונים וכיהודים. נראה, שעם שובם לתפוצות, נעשים ערכים אלה בולטים יותר אצל הנשאלים היהודים, כך שבתקופה השלישית התשובות אפילו חיוביות יותר, מאשר בתקופה א'. נראה כי ככלות הכל יש לחוות-המיפגש השפעה נורמאטיבית.

בניתוח שלא מובא בלוח 5 נמצא עוד שמדד הסיפוק בעבודה גבוה יותר שנה אחרי שהנשאלים סיימו לעבוד, מאשר בזמן העבודה. בו בזמן נמצא שהתדמית החברתית של הקיבוצניקים, שירדה פלאים מהתקופה הראשונה לשניה, נשארה בעינה בתקופה השלישית. עלי להדגיש כי התוצאות נשארו בתחום האמצעי של סולם בן שבע דרגות.

בניתוח דומה שאינו מובא כאן אבל מבטא אותו כיוון נמצא, שנשמרת לאורך זמן ההערכה הגבוהה ל"לחיפוש אחרי סגנון חיים אלטרנאטיבי" וכן הדעה שהקיבוץ מהווה אלטרנאטיבה כזו. כן מצאנו שידיעת העברית של תלמידי האולפן היא בעליה מתמדת, אפילו כשהם באמריקה. (לצערנו אין לנו נתונים על כך, אם הנשאלים ממשיכים בלימודי העברית שלהם בארה"ב או לא).
אנו נשארים עם השאלה, האם יש שינוי בזיקה אל הקיבוץ כאל מרכז רוחני אלטרנאטיבי לארץ המוצא, שמתורגמת לתוכניות לעליה לישראל? תשובה חלקית לשאלה זו נמצאת בלוח מס' 6.

לוח 6:

מבחן T על ציונים מתואמים של "לפני" ו"אחרי" - בתוכניות עליה
($= 1$ "כן עכשו")

מובהקות	D.F.	T	N	S.D.	$\bar{X}$	
						תוכניות עליה לישראל
N.S.	44	-1.66	45	0.7	2.13	1. זמן 1
				0.8	2.31	2. זמן 2
**	43	2.86	44	0.8	2.29	2. זמן 2
				0.7	1.90	3. זמן 3
N.S.	43	1.61	44	0.7	2.13	1. זמן 1
				0.7	1.90	3. זמן 3

והנה מחכה לנו הפתעה נוספת בקטע השלישי: בין המשיבים לשאלון גדל מספר המתכננים עליה לעומת מספרם של אלה שחשבו על כך בתחילת החוויה, וזאת אף על פי שלא נרשם שינוי כזה בין התאריך הראשון והשני.
כלום אפשר להסביר שינויים אלה או את חוסר השינוי? לצורך זה נשתמש בניתוח רגרסיה רב-משתני. ונתחיל במשמעות חווית המיפגש לנשאלים עצמם. אנו מתכווננים בלוח 7 ומוצאים כי שיפוטו העכשווי של הנשאל לגבי מידת היחס ההוגן כלפיו מצד הקיבוץ, והן תפיסת קשריו אל חברת המוצא במועד א', הם המשתנים הבלתי תלויים המסבירים את עיקר השונות בתפיסת הנחקרים את שהותם בקיבוץ כסיפוק מחווייה יהודית.

לוח 7:

נורמים המסבירים תפיסת השהות בקיבוץ (בזמן 3)
כסיפוק מחווייה יהודית (ניתוח רגרסיה רב-משתני)

שונות מוסברת	BETA	R	משתנים בלתי תלויים
.22	-0.51*	-0.44	האם הנחקר מרגיש שגורלו ועתידו קשורים לעתיד העם האמריקאי?
.06	0.18	0.32	האם לדעת הנחקר הקיבוץ מהווה סגנון חיים אלטרנאטיבי?
.17	0.46*	0.38	באיזו מידה חושב הנחקר שההתייחסות והטיפול במתנדבים ואולפניסטים הם הגונים?
.03	0.17	0.21	הגשמה יהודית - אינדקס - זמן 2
.48			

F=8.05   SIGNIF.<.01.   *P<.01.

MULTIPLE R=0.70.   סה"כ שונות מוסברת=.48

בנתונים שאינם מוצגים כאן נמצא שבמועד א' הקשר לחברת המוצא תרם תרומה חיובית להגשמה היהודית של הנשאלים במועד ב', וכאן הננו מוצאים את ההיפך, כלומר: אותם הנשאלים שבהשקפם לאחור מצאו ששהותם בישראל תרמה להגשמתם היהודית, היו דווקא אלה שקשריהם עם חברת המוצא היו שליליים מלכתחילה עם שובם הביתה. גורם זה מתבלט שוב, אחרי ש"הוצפו" ממש ב"הלם תרבותי" דראמאטי (שאגב היה מנת חלקם של כל המשיבים היהודים) בין מועד א' למועד ב' (ז.א. בעת שהותם בקיבוץ). דבר משותף לשני הניתוחים היא התרומה החיובית של 'הקיבוץ כסגנון חיים אלטרנאטיבי' להגשמה יהודית.

ומכאן למימד השני של משמעות החוויה, כלומר להשתתפות בחוויה סוציאליסטית. בלוח 8 הננו מוצאים שהגורם המסביר השולט הוא תדמיתו החברתית של איש הקיבוץ כמשתנה מסביר חיובי של החוויה.

לוח 8:

גורמים המסבירים את תפיסת השהות בקיבוץ (בזמן 3)
כהשתתפות בחוויה סוציאליסטית (ניתוח רגרסיה רכימשתני)

שונות מוסברת	BETA	R	משתנים בלתי תלויים
0.15	0.35*	0.42	האם הנחקר מגדיר את עצמו כציוני כן/לא
0.05	0.14	0.35	תכיפות יחסי מין בין אולפניסטית/מתנדבת לבחור ישראלי
0.06	0.18	0.33	תכיפות הישיבה עם חבר קיבוץ במועדון החברים
0.30	0.52**	0.58	כיצד הנחקר רואה את הקיבוצניק?
0.56			ר

F=9.05   SIGNIF.<.01,   **P<.01.   *P<.05

MULTIPLE R=0.78.   סה"כ שונות מוסברת=.56

נוסף לדימויו החברתי של איש הקיבוץ הננו מוצאים את המשתנים המודדים אינטראקציה חברתית, שהיא בלתי פורמאלית ואינטימית בין אורח למארח. כאן נראה שהמרכיב הסוציאליסטי של החוויה נשפט לפי התגמולים החברתיים של המשתתפים. ומאידך: בתת מידגם אמריקאי זה (שהמשיבים הם יהודים), מתברר שהגדרה עצמית כ'ציוני' במועד ב' תורמת הרבה לתפיסת החוויה כסוציאליסטית.

ומכאן לשאלת הסבר השינויים בתוכניות העליה. הממצאים מוצגים בלוחות 9 ו-10.

לוח 9

גורמים המסבירים תוכניות עליה (בזמן 2)
 כולל תוכניות עליה בזמן 1 (ניתוח רגרסיה רבי-משתני)

שונות מוסברת	BETA	R	משתנים בלתי תלויים
0.10	-0.26	-0.39	תכיפות העבודה בתחום השירותים בקיבוץ
0.05	0.25	0.20	תכיפות ביקור אצל המשפחה "המאמצת" (1=גבוהה)
0.07	0.27*	0.25	האם תנאי המגורים ענו על ציפיות הנחקר?
0.24	0.44**	0.55	האם לנחקר כוונות השתקעות בארץ בעתיד?
0.46			
F=6.6 SIGNIF.<.01. **P<.01. *P<.05			
MULTIPLE R=0.68. סה"כ שונות מוסברת=.46			

לוח 10:

גורמים המסבירים תוכניות עליה (בזמן 3)
 כולל תוכניות עליה בזמן 2 (ניתוח רגרסיה רבי-משתני)

שונות מוסברת	BETA	R	משתנים בלתי תלויים
0.16	-0.40	-0.40	מידת החינוך היהודי של הנחקר
0.08	0.35	0.22	תכיפות ביקור אצל המשפחה "המאמצת" (1=גבוהה)
0.05	-0.27	-0.18	תכיפות העבודה בתחום השירותים בקיבוץ
0.12	-0.32	-0.37	בקיאות הנחקר בשפה העברית
0.04	0.11	0.38	האם לנחקר כוונות השתקעות בארץ בעתיד?
0.45			
F=4.76 SIGNIF.<.01. **P<.01. *P<.05			
MULTIPLE R=0.67. סה"כ שונות מוסברת=.45			

המימצאים העיקריים מבחינת הקיבוץ המארח הם, שעבודה רבה בשירותים מהווה מנבא שלילי של שינוי לתוכניות העליה, ואילו מגע חברותי עם משפחות של אנשי קיבוץ הוא מנבא חיובי. ברם, מידת החינוך היהודי של הנחקר ובקיאותו בשפה העברית הם המשתנים המסבירים העיקריים של תוכניות העליה. מצאנו גם שתוכניות העליה במועד ג' משתנות לכיוון החיובי. מה פשרו של שינוי זה? קשה לתת כך תשובה סופית וברורה, בייחוד מפני שאין בידינו ידע עובדתי על השנה שחלפה בין מועד ב' לג'. אולם נראה, שהזרות לחיי הקיבוץ מתקזזת על ידי מידה מסוימת של היכרות. תמורה זו מותנית בגורמים הבאים: ראשית, חינוך יהודי קודם, המהווה בסיס למוטיבאציה ולייחוס משמעות לחוויה

הקיבוצית. שנית: סוג החוויה ואיכות המגע בין אורח ומארח. וכן סוגי העבודה, שבהם בעיקר הועסקו האורחים. ולבסוף: ידיעת השפה העברית, הן כאמצעי לצורכי המגע החברתי המשמעותי הנכסף, והן כגורם המקנה את מידת הזרות במקרה של ביקור חוזר או אף עליה. מעניין לציין כאן, שידעת השפה העברית אינה נמצאת בקורלאציה עם תוכניות העליה במועד א' ורמת הידיעות גם אינה נמצאת בקורלאציה עם תוכניות העליה במועד ב'. רק בשלב הסופי, הרטרופקטיבי, נעשית ידיעת השפה למשתנה מסביר חשוב לתוכניות העליה. היות ולימוד העברית הוא משתנה מפריד בין חוויות האולפניסטים לזו של המתנדבים, חשוב לעמוד על כך אם נרצה להעריך את התוצאות השונות של החוויה הקיבוצית בשביל האורחים.

את הממצאים נוכל לראות מנקודת ראות נוספת. שני חוקרים (1963), Gullahorn & Gullahorn בדקו את המיפגש הבינ־תרבותי של סטודנטים אמריקאים מחוץ למדינתם ומתארים אותו כתופעה של עקומת U. החוויה מתחילה בציפיות חיוביות כלפי המגע החברתי עם המארחים, עוברת קשיים ותיסכול, וכתוצאה מזאת נוצרת זיקה שלילית כלפי תרבות המארח, ולבסוף מגיעים לידי *modus vivendi* המאפשר אינטראקציה חיובית בין אורחים למארחים. מעניין ביותר שההלם התרבותי פועל גם אחרי גמר החוויה עצמה בצורה הדומה לטיעונוני של שוץ. המחברים מציגים את בעייתו של החוזר הבייתה בתור *re-acculturation*, דומה לזה שעבר על האורח בחברה המארחת. ומעירים המחברים: יש משיבים אשר בשעה שיצאו מהבית טרם גיבשו את זהותם, או שהיו מנוכרים מהחברה בבית. וכעת מצאו שציפיותיהם ואפילו כמה מערכיהם, השתנו בלי משים, כתוצאה מהיותם נתונים להשפעה של מערכת ערכים חדשה, שנחשפו לה.

בעקבות זה המחברים שינו את ההשערה שלהם: במקום עקומת U הם הציעו עקומת U כפולה (W). במונחים שלנו: ההפרשים החיוביים, שעליהם עמדנו לעיל בין מועד ג' למועד ב', אולי משקפים חסך של המשיבים (תלמידי אולפן) אחרי ששהו במשך זמן מה בתנאים חברתיים מספקים יותר. בניתוח הרגרסיה לעיל אפשר להיווכח שההגשמה היהודית בקיבוץ קשורה בראיית הקיבוץ כחברה אלטרנאטיבית, ובמידת הניכור מחברת הבית. אם כן: ההלם התרבותי של ה-U הראשון נובע מהדיסונאנס הקוגניטיבי של המשיבים, שציפיותיהם להרגשת בית נכזבו וההלם התרבותי של ה-U השני נובע מתחושת החסך היחסי של המשיבים כשהם ניסו להיקלט שוב בסביבתם הישנה ולפני עיניהם ריחפה האלטרנאטיבה. במודל הפנומנולוגי שלפיו נבנה המחקר שעליו מבוסס מאמר זה, מבחינים, כזכור, בשלושה ממדי זרות: הקוגניטיבי, הנורמאטיבי והחברתי; שאכן צריך, ככל הנראה להתגבר על כל ממדי הזרות הללו בעת ובעונה אחת, כדי להתגבר עליה בכלל.

5. סיכום ודיון

5.1 נסיון להכללה

מטרת המאמר הזה הייתה לעמוד על טיב המיפגש הבינ־תרבותי בין אורחים מסוגים שונים (תלמידי אולפן יהודיים ומתנדבים לא־יהודים) מחד גיסא, לבין סוגים שונים של מארחים (אנשי קיבוץ) מאידך גיסא. שני הצדדים נפגשו בעוד להם מערכות שונות של התייחסויות, וערכים שונים, ולעתים אף מנוגדים וחסרי הלימה. מידת אי־ההלימה ואופני הפתרון נגזרו ממערכות התייחסות ומהערכים השונים והן מהנסיון המשותף הנרכש ע"י הצדדים.

אִי־ההלימה הבסיסית ביניהם הוא קודם כל בשוני המניעים ובמטרת החוויה, אך גם כאשר לתוכנה הקוגניטיבי והנורמאטיבי. האורחים נמצאו לרוב במצב מעבר בחייהם, ושהותם בקיבוץ הייתה מלכתחילה זמנית; רבים מהם אף היו בעיצומו של חיפוש זהותם. אצל רוב היהודים מבין האורחים הנחקרים בלטה המשיכה הנורמאטיבית לקיבוץ כחברה אלטרנאטיבית וכמקום להגשמה יהודית או סוציאליסטית. רצון ההגשמה היה קשור עם מידה של ניכור מחברת המוצא שלהם. מצאנו גם שלחלק מהנחקרים מרכיבים אלה פחות חשובים, אבל לעתים רחוקות היו הם אדישים לגמרי לגביהם.

אשר למארחים: האורחים נתפשו על־ידם כתושבים שוליים וזמניים בקיבוץ, שלהם בעיקר מניעים תיירותיים ומניעים חומריים אחרים. מכל מקום בין צעירי הקיבוץ לבין האורחים התהוו קשרים חברתיים שעלו על קשרי ההורים עם האורחים שהיו בעיקר 'מוסדים' (כמשפחה מאמצת).

לאורה של אִי־ההתאמה הנ"ל והגדרות המצב השונות שנבעו ממנה, התעורר אצל האורחים מתח בין ה'עצמי האמיתי' ובין ה'העצמי הנסיכתי' שלהם, ששיקפה את האפשרויות שנראו למארחים. האורחים מצאו שזהותם הכללית הובלטה יותר מזו היהודית, והמניע התיירותי יותר מהמניע הערכי. כך נעשה גורם הנופש אצל האורחים בולט ביותר, והוא אף בא על סיפוקו, בעוד שבתחום שאר המניעים הם נחלו מבוכה ואכזבה.

באשר ל'זרות' הקוגניטיבית, הנורמאטיבית והחברתית של האורחים: הם טענו שהם התגברו על כך במהלך המיפגש החברתי, שבו שני הצדדים ייחסו סטיריאוטיפים אלו לאלו תוך כדי אינטראקציה חברתית. אמנם הזרות החברתית התמתנה ע"י יחסים אישיים הדוקים עם חברי הקיבוץ הצעירים ונסיון הוגן בעבודה; אולם הזרות הקוגניטיבית והנורמאטיבית לא מותנה ע"י החוויה כשלעצמה.

כאן משתקף הפער בין 'יידע של היכרות' לבין 'יידע על' לגבי ערכים יהודיים באורח החיים הקיבוצי. יהדות וגם סוציאליזם בקיבוץ אינם מובנים אם הם נתפסים באמצעות מערכת־הערכים של ארץ המוצא של האורחים בלבד. על כשל זה אפשר להתגבר רק ע"י התהליך של שחבור (re-socialization) ולא סתם ע"י הבהרת הדברים במגע ישיר. מאמצים מודעים לשחבור כזה לא תמיד נעשים מצד המארחים.

ברם, אם גם הזרות הקוגניטיבית והנורמאטיבית של הקיבוץ בשביל האורחים לא מותנה ע"י חוויית המיפגש, השינוי שחל בסולם הערכים של האורחים יכול לשמש יסוד לתמורות בשובם הבייתה. אז מתבלטת שוב זהותם היהודית והם מעריכים מחדש את חווייתם בקיבוץ. אז אנו עדים לתמורה בזהות העצמית האמיתית. זהותם הציונית וערכים יהודיים משתנים אצלם ככיוון החיובי, ומתחזק רצונם לחזור ארצה בין לביקור חוזר ובין כעולה.

במונחים כלליים ניתן להגיד שהתוצאה הספציפית של חווית האורחות היא, שנוצר יחס של חליפין מעורבים (mixed exchange) בין אורחים למארחים. תוכנו נקבע בכל מקרה ע"י הרקע האישי, הציפיות, המשמעות המיוחסת לחווייה ומידת היבלעותו של האורח ב'בועה הסביבתית'. מידת המיסוד של הבועה חשובה מבחינה חברתית וסימבולית. אותה מיסוד של הבועה תלוי שוב במידת המודרניזאציה של הקיבוץ, בפלוראליזאציה של אורח החיים הקיבוצי, ובבסיסי המחוייבויות מתוך הרגל לקולקטיב. קיומה המתמשך של 'בועה סביתית' של תושבים זמניים אינו עומד בסתירה לסוג המחוייבות של מספר הולך וגדל של חברי קיבוץ, ביחוד הצעירים שבהם. נשאלת תמיד השאלה – ולא נוכל לתת עליה כאן תשובה מלאה – אם נוכחותם של האורחים מחזק את מידת

הלגיטימיות בצורה זו של מחוייבות - מתוך הרגל לקיבוץ, על חשבון המחוייבות המוסרית - האידיאולוגית.

5.2 פוציולוגיה של המסע

עד כאן בדקנו את המיפגש בין אורחים ומארחים בקיבוץ מנקודת הראות של תיאוריה סוציולוגית כללית, סוציולוגיית ה"זר" וסוציולוגיית המודרניזאציה. עתה ננסה להתבונן במיפגש, שבו דן המאמר, לאור הסוציולוגיה של תיירות או של המסע. בספרות הדנה בסוציולוגיית התיירים שוררת אחדות דעות לפחות בנקודה אחת, והיא: שהנושא הוא מסובך וחסר ביסוס תיאורטי ואמפירי. כדאי לחלק את חווית התיירות לארבעה שלבים. ראשית: למה באים תיירים בכלל? שנית: מה קורה כשהם מגיעים ליעדם? שלישית: איך מתמסד המיפגש התיירי? ורביעית: מה קורה עם התייר כשהוא חוזר הביתה? אדון בשאלות אלה בזו אחר זו.

למה בעצם באים התיירים? נראה שלשאלה זו יש יותר משובה אחת; רובם באים בגלל מיגוון של סיבות. חשוב לזכור תמיד רבגוניות זו. הטיפולוגיה הפנומנולוגית של ציפיות התיירים שערך כהן (Cohen, 1979) מציגה את המיגוון הטיפולוגי של מניעים כאלה. יש כוח שכנוע ותועלת בהצגת היחס הדיאלקטי בין התייר, תנאי החברה שלו בבית, והחברה המארחת. הננו מבינים כיצד קרה מה שקרה, כי אנו מבינים מאין בא התייר, ולאן הוא הולך. ברם, על סמך הטיפולוגיה של כהן בלבד לא נוכל להגיד מראש מה טיבו של התייר או המבקר-האורח שבו אנו עוסקים.

אחד המימצאים המרכזיים של המחקר שמאמר זה מתבסס עליו הוא, שהתייר בא אמנם מפני שהוא מחפש חוויה מסוימת, אבל חוויית-למעשה היא מסוג אחר. הטיפולוגיה מאפשרת לנו להבחין בשינוי שחל אבל אין בה כדי להסבירו. הדיון בתגובתו של התייר האורח "האקזיסטנציאלי" לאכזבה מלמד משהו, אבל אינו מקיף את הבעיה כולה. כהן מגדיר את הקאטיגוריות של טיפולוגיית התיירים שלו, החל בתייר המחפש נופש ועד לתייר ה"אקזיסטנציאלי". וזאת לפי המידה שבה מתייחסים התיירים אל החברה המארחת כאל "מרכז נבחר" אפשרי. מבלי לשנות את תוכן הטיפולוגיה הייתי מנסח את הבעיה כך: באיזו מידה משמשת חוויית המיפגש לאורחים כמטרה חיצונית או כמטרה פנימית. (השאיפה לנופש, לדוגמה, נחשבת כאן למטרה חיצונית). הדבר תלוי במה שמתהווה במיפגש בין האורחים למארחים. בבירור השאלה הזאת נוכל להיעזר בקארץ' ודאן (Karch & Dann, 1981). תרומתם העיקרית היא בדיון ביחס התלות בין אורחים ומארחים המאופיין באסימטריה, לפי דעתם של גופמן וזימל, ובהדדיות לפי דעתו של בלאו.

לפי קארץ' ודאן, המיפגש בין התיירים לבין המארחים הוא אסימטרי מעצם מהותו, בכל הנוגע למעמדם ולחובותיהם של המארחים לגבי האורחים ולהיפך. התיירים משוחררים ראשית כל מחובת ההדדיות החלה על אנשי המקום. מבחינה מבנית זה נסבל, משום זמניותו. בעולם השלישי, שעליו כתבו קארץ' ודאן, מעמדם של המארחים הוא נמוך יותר משל האורחים. במקרה שלנו המצב הוא הפוך, אף על פי שגם כאן המארחים (חברי קיבוץ) תלויים באורחים; ודווקא מפני שרוב המבקרים בקיבוץ מחפשים חוויה מעמיקה, איכפת להם מעמדם הנחות, כעומדים בצד ואינם יכולים להשיג את המטרה. יתרה מזו: לרוב, אנשי הקיבוץ אינם חשים כלל את בעיית אורחיהם.

יוצא אפוא שאין התחייבות או תלות אישית בין קיבוצניק א' לבין מתנדב ב', ואת התלות או ההדדיות רואים רק בצורה מטושטשת. ומידת תלות זו של

המארחים באורחים אינה מעלה דווקא את מעמדם של האחרונים, פרט למקרים מיוחדים, כשמתנדב שוהה במקום זמן רב ותופש מקום חשוב בעבודה. סיטואציה זו אינה מקנה לאורחים זכות לחוויה 'אינטרינזית' (intrinsic). כדי להבין זאת, עלינו להדגיש מה שקארץ' ודאן לוקחים כמובן מאליו: המימד הנורמטיבי של המיפגש והמשמעות ההדדית המיוחסת לו. רק לאחר שהמתנדבים תופשים מה פירוש הדבר להיות מתנדב או אולפניסט בקיבוץ, הם מסוגלים למצוא את תפקידם במסגרת הקונסנסוס שהולך ונוצר בין אורחים ומארחים. המיפגש מצטיין בהתרחקות הדדית. האורחים מסתגרים ב"בועתם הסביבתית" והמארחים נתונים במעגלי חיייהם הפרטיים. המקרים היוצאים מהכלל מצד המארחים הם אימוץ האורחים במשפחות, או אותם רווקים צעירים שגישתם לאורחים קרובה ל"תיירות בכיוון הפוך" עם מטרות "אקסטרינזיות", אם כי אינטימיות. אך לאוו דווקא היענות לרצונם של האורחים לחוויה פנימית, משמעותית.

חשוב להדגיש כאן שקארץ' ודאן אמנם מצביעים על אסימטריות המעמד במיפגש בין אורחים ומארחים, אבל לפי דעתו של בלאו, שהם מזכירים, קיימת גם אסימטריה יסודית ביחסי הכוחות. המארחים יכולים לבטא את תפישתם את המצב הלכה למעשה והם אף יכולים לשנות מצב זה, בעוד שהאורחים יכולים לנקוט רק באמצעי התחמקות. המארחים שולטים בהקצאת העבודה הנעשית באופן חד-צדדי מבחוץ; הם אף יכולים להעניק משמעות למיפגש. אורחים שאינם שומרים על כללי המשחק עלולים להיות מסולקים מניה וביה וכך מתגלה שמעמדם של האורחים הוא זמני וארעי, דווקא מפני שהיחסים אינם אישיים. תלותם החלקית, אם כי קבועה, של המארחים בקבוצת מתנדבים או אולפניסטים אינה מעניקה למתנדב הבווד כוח.

גם סאטון (Sutton, 1967), דן במיפגש בין אורחים ומארחים. הוא זורק אור על כמה צדדים אופייניים של מיפגש כזה. הוא מעלה כמה נקודות: ראשית – אפשר לטעון שהיחסים האישיים הם לרוב חולפים, הן בין האורחים לבין עצמם, הן בין האורחים למארחים. זמניות זו מולידה סובלנות והיא אף מאפשרת ניצול. שנית: משהגיעו הצדדים לידי קונסנסוס מעשי (working consensus) הם שואפים לסיפוק מדי, אפילו לא הייתה זו כוונתם המקורית של כמה מבין האורחים. שלישית: קיימת אסימטריה קוגניטיבית יסודית בין אורחים למארחים, ביחוד אורחים שזה נסיונם הראשון. כך מתעצב המשא והמגע החברתי המתהווה למעשה. לבסוף הוא מזכיר את השוני הרב בין הנורמות המקובלות על האורחים מזה ועל המארחים מזה במיפגש בין-תרבותי. זה עלול ליצור אי-הבנות רציניות בדבר עצם משמעותו של המצב (וזה קורה לעתים הלכה למעשה). ביחוד, כפי שראינו לעיל, אצל אותם האורחים שהחשיבו דווקא את הצד הערכי של החוויה.

סאטון מודה שקיימת אפשרות כי המיפגש יוליד יתר הבנה בין אורח למארח – אם הוא ממושך במידה מספקת. ברם, במקרה שהמיפגש מאופיין בזמניות, בפירוש לא נכון של המניעים, וברצון שני הצדדים להגיע לידי סיפוק מדי, אזי ייתכן שזהו מירשם בטוח לאי-הבנות הולכות ומחריפות.

מהי הסיבה לכך שלמרות היעדר סימטריה בכוונות המיפגש, כפי שרואים אותן שני הצדדים, אין למעשה התמוטטות ביחסי-הגומלין? את התשובה הננו מוצאים אצל כהן (Cohen, 1979). לפיו, כשהמיפגש מגיע לשלב השלישי, הוא ממוסד במידה רבה והמארחים למדו את תפקידם. המתח הנובע מחליפין חברתיים וכלכליים המבוססים על תמורה חיצונית בלבד, מכריח את המארחים למהר ולמסד את המיפגש ולהגיע לידי קונסנסוס מעשי. זה נחוץ למארחים לא רק כדי להגן על האורחים בפני ניצול (על מנת לעודד אחרים לבוא), אלא גם כדי

ביבליוגרפיה

- Berger P., Berger B. and Kellner H. (1973) *The Homeless Mind*, Penguin, London.
- Blau Peter M. (1967) *Exchange and Power in Social Life*, John Wiley and Sons, New York.
- Cohen E. (1979) "A phenomenology of tourist experiences", *Sociology*, Vol. 13.
- Cohen E. *Strangeness and Familiarity: A Phenomenological Analysis* (unpublished).
- Gullahorn L.T., Gullahorn J.E. (1963) "An Extension of the U-Curve Hypothesis" *Journal of Social Issues* 19(3), 1963, 33-47.
- Herman, S. (1970). *American Students in Israel*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Karch C.A. and Dann G.H.S. (1981) "Close Encounters of the Third World" *Human Relation* Vol. 34, No 4, pp. 249-268.
- MacCannell D. (1973) "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings", *American Journal of Sociology* 79(3), Nov. 1973.
- Sutton W.A. (1967) "Travel and Understanding: Notes on the Social Structure of Touring", *International Journal of Comparative Sociology* 8, pp. 218-23.

קבוצת יזרעאל - המכון לחקר הקיבוץ, אוניברסיטת חיפה.